

zomertoer 1828

door Limburgs land

Naar een tekst van
Kees van Koetsveld

Der Sonntagsspaziergang
van Carl Spitzweg (1841)
Salzburg Museum, nr.3-31
Familie aan de wandel langs velden met
hoog opgeschoten graangewas. Typische
voorstelling uit de Biedermeier-periode.

zomertoer
ASLS
door Limburgs land

angeboden door

The logo for Steekspel features a stylized, black silhouette of a chess knight on the left, facing right. To its right, the word "Steekspel" is written in a bold, black, serif font. The letter 'S' is particularly large and decorative, with a small, light-colored shadow or highlight at its base.

naar een tekst van
Kees van Koetsveld

Inleiding

In de zomer van 1828 gaan drie jongemannen uit Rotterdam op reis door Zuid-Nederland. Ze reizen in een tijd zonder massaal toerisme, per boot en te voet. Ook door Limburg – en dat is de reden waarom hun verhaal onze aandacht trok.

Wie waren deze jongens, waarom trokken ze te voet door het land en wat viel hun op aan Limburg en haar inwoners? Het drietal betrof de broers Kees en Lambert van Koetsveld en hun vriend P.W. van Rossem. Kees was 21 jaar, zijn broer Lambert was 22, en P.W. (Piet Willem) was 20 jaar. Het waren nog jonge gasten.

De vader Kees van Koetsveld was wijnkoper. Daarnaast was hij vrederechter en regent van het gasthuis in Rotterdam. Het gezin woonde in een royaal huis aan de Houttuin. – De ouders en verdere familie van Rossem stonden vooral bekend vanwege hun fabriek en groothandel in tabakswaaren.

Hoewel hun kindertijd was overschaduwd door de Franse bezetting en de oorlogssituatie in Europa, zal het ze in hun jeugd aan weinig ontbroken hebben. Maar dit was niet de norm. Nederland zat na het vertrek van de Fransen aan de grond en het merendeel van de bevolking leefde in armoede.

Bij het Vredescongres in 1815 werd het koninkrijk der Nederlanden gevormd. De noordelijke en zuidelijke Nederlanden plús Luxemburg werden samengevoegd. In dit nieuwe land woonden toen ruim vijf miljoen mensen met aan het hoofd koning Willem I van Oranje-Nassau.¹

Hoe was de situatie in 1828? Nederland had zich opgericht. Er was nog volop ruimte en veel natuur. De landbouw voorzag in de behoeften van de eigen bevolking. Koloniale waren zoals katoen, koffie, thee, suiker en tabak werden ingevoerd. Stoomboten en zeilschepen voeren naast elkaar. Maar treinen reden er –op het hele Europese continent– nog niet.

De snelste manier van vervoer was nog altijd de postkoets. Maar in 1826 kwam er voor reizigers naar Limburg een alternatief voor de hobbelige landwegen. Over de (Zuid-)Willemsvaart kon men – weliswaar in 24 uur– comfortabel van Den Bosch naar Maastricht reizen.

Massatoerisme lag nog ver in de toekomst. Nederland begon pas net te draaien. Toch kon de rijkere middenklasse –met onze drie jongelui– toeristische reisjes maken en van hun welvaart genieten. Dat laatste zélf bereiken werd een ideaal voor iedereen.

Wat bracht de jongens op het idee voor deze zomertoer? Kees, de schrijver van het stel, schreef aan het begin van zijn verhaal dat ze 'reeds lang van plan waren om een voetreis door het zuidelijk deel van ons land te maken, vooral om de heerlijke natuur aldaar, waarvan wij veel hadden gehoord en gelezen, in eigen persoon te zien'.

Ze hadden een lus uitgestippeld vanuit Rotterdam naar Maastricht met een spontaan uitstapje naar Aken. Het verhaal over dit deel kunt u zo dadelijk lezen. Daarna ging het door de Ardennen via Namen naar Brussel, en vanuit Antwerpen per boot naar huis. Behalve het laatste deel legden ze ook het stuk tot Maastricht al varend af. De rest deden ze –met enthousiasme– te voet. In totaal trokken ze bijna drie weken voor hun zomertoer uit.

Zomertoer 1828 is een luchtig verhaal zonder boodschap. Het kabbelt voort in keurig onderkoeld Nederlands. Alles typerend voor de zgn. Biedermeiertijd. Hierin was men gericht op familiale gezelligheid, keurige omgangsvormen, mooie spulletjes – en op de schoonheid van de natuur.

1828 was misschien wel een topjaar in Neêrlands Biedermeiertijd. Waarom? Twee jaar later brak de Belgische Opstand uit. Dit scheurde het koninkrijk én de provincie Limburg in tweeën. Zo liep het Biedermeiergevoel hier op zijn minst een tijdelijke dip op.

De digitale versie van dit boekje is gratis. Ontspannende lectuur voor uw vakantie.

Waardeert u dit? Doe dan mee met onze actie. Geef een bijdrage aan het **Kankeronderzoekfonds Limburg**. Zie achterop dit boekje hoe u dat gemakkelijk kunt doen.

*Kees van Koetsveld, schrijver van het reisverslag, (c.1845)
Rijksmuseum, RP-P-1909-552*

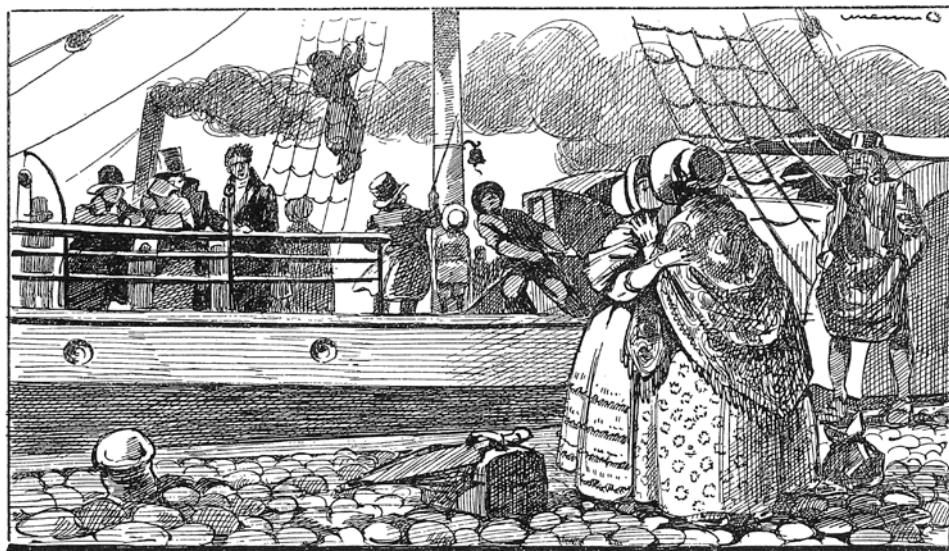
Onze reizigers P.W. van Rossem, Kees van Koetsveld, en diens broer Bert

zomertoer

7 juli 1828: Rotterdam - Gorinchem

Aangezien wij eerst naar Maastricht wilden reizen en de streken tot Maastricht het doorwandelen niet waard zijn –als men tenminste over 's-Hertogenbosch zijn route neemt–, hadden wij besloten naar Maastricht te varen en begaven ons dus maandag de 7e juli 1828 op de stoomboot naar Nijmegen, om te Gorinchem op een andere stoomboot naar 's-Hertogenbosch onze reis te vervolgen.

Des morgens om zes uur gingen wij aan boord en vermaakten ons met het aandoenlijk afscheid van een aardig Rotterdams meisje van haar moeder. De goede vrouw, die anders nooit of zelden van huis kwam, ging nu voor enkele dagen in Den Bosch logeren en kreeg van dochter nog menige kus; nog eens teruggekeerd, nog eens gezoend, tot de stoomboot afvoer. Zie zo, dat was alweer gedaan. Dat schijnt zo een Hollandse mode te zijn, dat men aan alle trekschuiten, stoomboten en postwagens kussende mensen vindt. Me dunkt, men kon er thuis wel zo'n grote dosis van meenemen, dat die zaak in 't publiek niet meer hoefde afgedaan te worden. Maar dat is nu zo de gewoonte, en het is ook nogal hartelijk. Al wordt er eens om gelachen, dat deert niet.

Menig afscheidskus op de kade in Rotterdam

Van onze vaart zal ik u weinig vertellen. Voor Dordt dreigde een ondiepte ons nog op te houden, maar met wat schommelen en wenden van de boot kwamen wij er gelukkig nog over.

Te Dordt kwam een jonge juffrouw in de stoomboot, die ons het verdere van de reis hielp korten. Ze ging met moeder in Gelderland logeren. Het was een aardig, welopgevoed meisje, en moeder amuseerde zich in al wat haar dochter zei of wat met dochter gezegd werd. Toen begonnen ook wij wat meer te praten met de Rotterdamse juffrouw, die met zoveel kussen te scheep was gebracht. Het was een geschikt burgermens, een kapje op, gepoeierd voorhoofd, versierd met hoofdpleisters en vergezeld door een zoontje, dat welzeker nooit buiten moeders bakkerij en winkel geweest was. De jongen kwam overal met een soort van saaie, lummelachtige wijsheid tussenbeide en men kon duidelijk zien, dat moeders verstandige hand hem nog lang op het hobbelige levenspad zou leren lopen.

Na nog enig sukkelen en het omvaren van de gehele Biesbosch, kwamen wij kwart voor één te Gorinchem aan, waar wij net tijd genoeg hadden om ons in de nabijheid in een herberg te verversen.

Gorinchem – 's-Hertogenbosch

Daarop vertrokken wij met de Bossche stoomboot, waarop wij ons middagmaal gebruikten. Na het eten keken wij wat rond in onze kajuit en amuseerden ons met de lectuur van de aanplakbiljetten van stoomboten en logementen, waarmee de wand behangen was. Onder andere bewonderden wij de zuinigheid van een weduwe, die de biljetten van haar man met het veranderen van hij in zij, en zijn in haar, ook na zijn dood nog gebruikte.

De vervelende vaart, vooral nabij Den Bosch, deed ons verheugen, dat wij de vestingwerken van 's-Hertogenbosch in het oog kregen. Wij kwamen er om half zeven aan in een niet fraai gedeelte van de stad, blij dat wij ontslagen waren van onze schipper, een winderige Bosschenaar. Over het geheel was het gezelschap ons niet echt bevallen. Wij hadden ons tenminste met niemand veel ingelaten. Dit is wel enigszins het gebrek van de stoomboten, dat men ver genoeg van elkander zit, om zich niet bijzonder met zijn reisgenoten in te laten, of iemand, die men niet kent, ook niet aan te spreken. Als men goed gezelschap heeft, profiteert men er in de roef van een oud-Nederlandse trekschuit meer van.²

's-Hertogenbosch

Omdat de drager van onze valiezen oud, stram en mank was, kuierden wij zachtjes naar ons logement, waar wij de lof, door mevrouw van Meerten aan kastelein Stalenberg gegeven, volkomen bewaarheid vonden.³

De drager die oud, stram en mank was

's-Hertogenbosch is een stad, die voor een vreemdeling weinig bijzonders oplevert. De fraaiste wandeling is nog langs het kanaal aan het begin van de Willemsvaart. Verder hadden wij in de stad zelf onze aandacht op de oude voorkomens van veel huizen met houten, ver vooruitstekende verdiepingen. Ik herinner mij dit in Middelburg in dezelfde smaak gezien te hebben.

Het Oude Mannen en Vrouwen (Huis heeft men, uit zuinigheid voor de zwarte verf, eraf gelaten), is een schoon gebouw. Wij zagen door het raam de oude lieden hun saladetje gebruiken. Zij schenen het nogal goed te hebben.

Verder hoorden wij op de ruime markt een fraaie taptoe, die ons vrij wat beter beviel dan het draaien van de houten ruitertjes in de gevel van het stadhuis bij het spelen van de klokken. Ook troffen ons de schrikbarende grote letters, die men hier op de uithangborden gebruikte. Het was alsof zij afgesproken hadden om bij voorkeur een apotheek, tabakswinkel of koekenbakkerswinkel aan te duiden.

Na ons in de vooravond verkwikt te hebben met een flesje lambiek, werd het langzamerhand tijd ons naar bed te begeven, want tegen onze verwachting in voer pas de volgende morgen een trekschuit naar Maastricht.⁴

Zo liep deze dag bijna zonder iets merkwaardigs ten einde. Misschien was het de lezer aangenamer geweest, als ik dit eenvoudiger beschreven had. Bijvoorbeeld: wij voeren per stoom over Gorinchem naar 's-Hertogenbosch. Punt. Want te makkelijk meent men iets voor een ander lezenswaard, dat men zichzelf met genoeg herinnert.

8 juli 1828: 's-Hertogenbosch – Maastricht

Wij wreeven ons vroegtijdig de slaap uit de ogen op dinsdag de 8e juli. Ons wachtte een vervelende vaart van bijna 24 uur. Gelukkig dat achter dit eenzame, akelig eind een heerlijke landstreek ons wachtte, want verwachting houdt de ziel gespannen en bewaart ons eerder voor verveling.

Des morgens om zes uur begaven wij ons aan boord van de trekschuit. Onze Hollandse reizigers zullen zich dit vaartuig gemakkelijk kunnen verbeelden, omdat het veel overeenkomt met de trekschuit van Gouda naar Amsterdam. Het is namelijk ook van een eerste en tweede roef voorzien. Maar bovendien is er een zeer aardige inrichting op, die misschien op enkele Hollandse trekvaarten, waar niet veel bruggen zijn, wel navolging verdient. Bovenop bevinden zich namelijk langs de kanten van het dek ijzeren banden met houten zittingen, die makkelijk in- en uitgenomen kunnen worden.

Dit vervrolijkt de vaart aanmerkelijk. Jammer, dat men het juist hier gedaan heeft, en bijvoorbeeld niet op de schone vaart van Utrecht naar Leiden, omdat hier bijna niets dan lucht, water en moeras te zien is.

Trekschuit (c.1825)

Rijksmuseum, RP-P-1880-A-4510

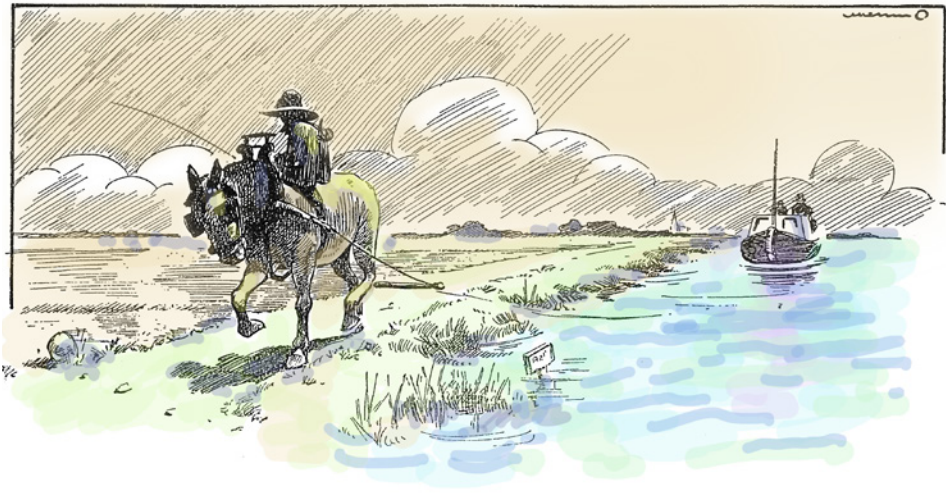
In de roef vonden wij de heer La Four uit 's-Hertogenbosch met zijn dochter, een jong, maar aardig meisje, en in de tweede roef twee Amsterdammers, waarmee wij pas na het eten enige kennis maakten. In de schuit waren behalve enige Bossche vrouwen enz., een gezelschap Luikerwalen, wier grappen soms smakeloos, soms aardig waren. Een dikke Hollandse meid, die het Brabantse bier een weinig naar het hoofd vloog, schreeuwde het soms uit van plezier, dat zij met die 'Mesjeus' had.

De gehele vaart is makkelijk te beschrijven. Ik hoef niet te wensen om de pen van ik weet niet welke dichter te leen te hebben, om u deze te schilderen. Verbeeldt u slechts een lijnrechte vaart, aan weerszijden een lage dijk, rechts drassige heide, links hetzelfde, voor u in de verte een brug en sluis, en daarachter idem dito. Bij elke sluis staat een huisje, vrij net gebouwd en donkerblauw geverfd. Deze huisjes en sluizen lijken op een haar na op elkaar. Het water klimt door 20 sluizen van Den Bosch naar Maastricht 130 voet. De enige plaatsen waar men recht doorheen of langs vaart, zijn Helmond, Nederweert en Weert.

Wij zagen in het begin van onze vaart een onweer, dat zich schoon in de ruime lucht voordeed. Jammer, dat de regen ons weer spoedig naar binnen joeg, zodat wij het niet geheel konden zien opkomen en overtrekken. Gelukkig had onze vriendelijke kastelein gezorgd, dat wij wat vlees, brood en lambiek bij ons hadden, waarmee wij dan ook ons ontbijt deden. Het was bijzonder genoeg voor iemand, die geregeld met een kopje thee en een boterham gewoon is te ontbijten. Want men moet op reis wel een deel van zijn dieet laten varen, wil men zich niet veel onaangenaamheid van gemis op de hals halen.

Ik vergat nog te vertellen, dat wij onmiddellijk na het onweer rookwolken aan onze linkerzijde uit het land zagen oprijzen. Te ver evenwel, dan dat wij konden onderscheiden of het werkelijk brand was. Vermoedelijk had het onweer een hooiberg vlam doen vatten.

Het verdere van de dag was de warmte ons zo hinderlijk, dat wij niet dan tegen vier uur weer bovenop konden zitten. Om het lichte vaartuig niet te topzwaar te maken en om het bomen niet te beletten, kon men geen zeil voor de zon spannen, zodat men op het dek zat te blakeren en te braden.⁵

Willemsvaart van Den Bosch naar Maastricht

Helmond, waardoor wij passeerden, heeft een lief voorkomen, van de waterzijde gezien ongeveer zoals het dorpje Zuilen, hetgeen vooral bij het overige van deze weg bevallig afsteekt. Voor wij aan Weert kwamen, zagen wij weer niets dan dorre, moerassige heide, zodat **Weert** zich als een vruchtbaar plekje in een wildernis voordoet. Wij moesten hier een kwartiertje pauzeren, waarvan wij gebruik maakten om met de Amsterdamse heren het stadje door te wandelen, of liever eens door te draven. De bouworde ter plekke getuigt van de armoede van het land. De straten lijken eerder op slecht onderhouden buitenwegen. Wij misten hier voor het eerst onze Hollandse kleine steentjes, waarnaar wij naderhand zo dikwijls verlangden, als wij na een goede wandeling over harde, ruwe en ongelijke keien moesten lopen. Wij maakten een grotere tour dan wij eerst meenden. Wij wandelden namelijk langs een klooster buiten de stad, dat een goed voorkomen heeft, door enig korenland weer naar de vaart, en kwamen met geforceerde mars terug, ongerust, dat wij te laat zouden komen.⁶

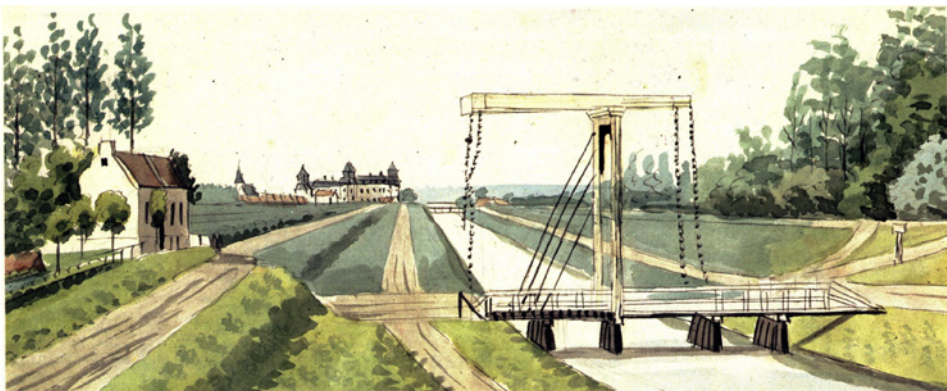
Het overige van de avond brachten wij met praten en lezen door. Het vertrek van de heer La Four, die in Weert gebleven was, had ons van goed gezelschap beroofd, maar tevens ruimer plaats voor onze nachtrust gegeven. Te meer verblijdden wij ons in het vooruitzicht van een goede slaap, omdat er onderweg niets van enig belang te zien was. Het land is zo arm en onbewoond, dat wij met moeite en alleen op zeer vriendelijk verzoek wat brood konden krijgen, nadat het ons reeds aan twee sluisen geweigerd was.

Ons avondeten was dus niet bezwarend. De knecht kookte ons wat koffie, wij hadden brood, en ziedaar: het souper compleet. Luiken en ogen gesloten, ons op de banken uitgestrekt, en ondanks het gezang van onze buren, de Luikerwalen, sluimerden wij zachtjes in.

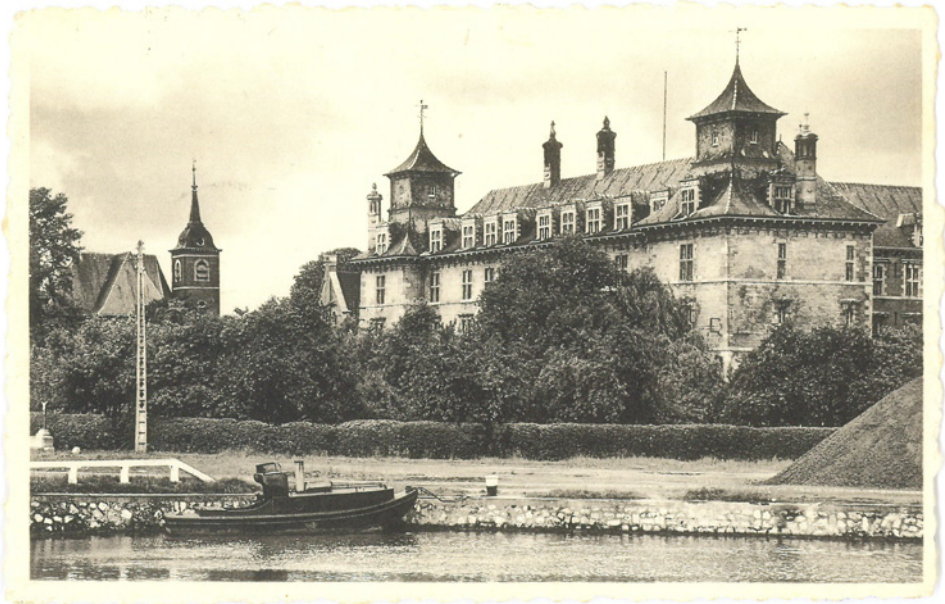
Vroeg in de morgen, reeds voor half vier, stonden wij op, omdat de schipper ons gezegd had, dat hier de reis aangenamer werd en de gezichten fraaier. Nou ja, dat was dan slechts waar bij vergelijk, want het viel ons toch tegen, omdat ook de zon voor deze keer zo schoon niet wilde opgaan als onze dichters haar vanuit de kim doen rijzen.

Om u de waarheid te zeggen: erg vaak heb ik de zon niet zien opgaan, maar naar die weinige keren te oordelen, gaat zij in ons nevelachtig land schoner onder dan op. Als op een heldere zomeravond de rode zonneschijf langzaam in een groene weide of in het spiegelend water van de Maas neerzinkt en met haar laatste stralen de wolken rozerood en scharlaken verft, staat mij dat wat beter aan, dan als men door de natte ochtendnevel nauwelijks kan zien of zij er al is, of dat zij nog komen moet. Bovendien staat zij des zomers schandelijk vroeg op. Nee, liever maak ik odes op haar ondergaan en laat de dageraad voor de liefhebbers.⁷

Wij zagen aan onze rechterzijde in de verte het gevangenhuis **Rekem** voor ons, dat allereerst het voorkomen van een grote buitenplaats scheen te hebben, maar van naderbij door de vervuilde kleur en de getraliede vensters een somber aanzien had.⁸

Kasteel van Rekem vanuit het zuiden gezien, Ph. van Gulpen (c.1850)

Rijkskoloniegesticht te Rekem (c.1960) ⁸

Het laatste gedeelte van het kanaal, nabij Maastricht, is door een berg of steenheuvel heen gegraven. Het heeft dus veel moeite en geld gekost. Hier hebben wij bijna een van onze passagiers, die meestal bovenop zaten, over boord zien tuimelen. De schippers op deze vaart blijken namelijk in het sturen en regeren van de trekschuit zulke vorderingen nog niet gemaakt te hebben als onze oude costumiers op de voorvaderlijke Delftse en Leidse schuiten. Onze lijn moest, of zij wilde of niet, over een mast hoger dan de onze heen. Maar nu bleef ze haken, knelde, sloeg over de schuit, en na een Waalse hoed te hebben doen drijven, brak zij af, waarna het gelukkig slechts op een natte hoed afliep.⁹

Wij gebruikten in de schuit nog een glaasje limoenade. Wij hadden de citroenen van een passagier gekocht. De man had ze, naar zijn eigen verzekering, uit zijn mond gespaard. Gelukkig dat het niet letterlijk waar was!

Terwijl wij door de goed onderhouden buitenwerken van Maastricht voeren, hadden wij het genoeg een soldaat te zien vissen. Dit is mij altijd een welkom teken, dat er voor hem in zijn vak geen werk aan de winkel is.¹⁰

Soldaat waarvoor geen werk aan de winkel is

Uiteindelijk kwamen wij, iets later dan gewoonlijk, des morgens om half zes in ons logement l'Aigle Noir aan, en na ons eerst nog wat verfrist te hebben, stuurden wij om een zekere leidsman naar de beroemde St. Pietersberg te krijgen.¹¹

9 juli 1828: Maastricht

Het was dus des woensdags de 9e juli dat wij (de twee Amsterdamse heren, onze reisgenoten, en ons drietal) de onderaardse reis aanvingen. Onze gids, genaamd Courtsen, was reeds van zijn vroegste jeugd door zijn vader in dit vak opgeleid. Hij was er met Napoleon en onze koning in geweest en leefde bijna meer onder dan op de aarde. Zijn bleke, versteende kleur gaf hem het voorkomen van een wandelende mummie, meer dan van een jeugdige man van ruim dertig jaar.¹²

Onze berggids in Maastricht

Voor alle sécuriteit zeiden wij in ons logement, dat wij zeker, zo ons geen ongeluk overkwam, voor het middageten thuis zouden komen. Ook namen wij twee brandende fakkels mee en een in geval van nood. Wij namen deze voorzorgen minder uit vrees of wantrouwen op onze gids, maar omdat hij, de enige van ons gezelschap die de weg kundig was, toch net zoals iedereen aan toevallen of ongelukken was blootgesteld en wij in zulk geval volstrekt verloren zouden zijn.

Na tevoren ons akkoord over de prijs gemaakt te hebben –wat ik elke reiziger aanraad–, op voorwaarde echter, dat hij ons alles liet zien wat er merkwaardigs was, aanvaardden wij de reis.

Dit was het eerste klimmen op ons reisje, maar niet het hoogste. Bovenop de berg gekomen hadden wij een ruim en fraai gezicht op de stad Maastricht. Het lichtblauw van de daktegels, zo van deze stad als alle andere die wij vervolgens van bovenaf zagen, geeft een vrolijk aanzien. Links boeide ons oog het **Citadel**, dat een net voorkomen heeft, en rechtsaf, naar de oostzijde, de Maas en aan de overzijde daarvan **Wyck**, dat door een grote brug met Maastricht verenigd is. Daarachter de rijke berglanden naar de kanten van Duitsland, die wij naderhand meer van nabij bewonderden.¹³

Het was kwart over negen, toen wij de grot intraden, die een open en vrije ingang in de Pietersberg geeft. De vrees, die iedereen voor zijn eigen leven koestert, is de veiligste ijzeren poort voor deze ingang.

Er kwam ons, daar het een warme zomerdag was, een koude maar frisse lucht uit deze duistere gewelven tegemoet. Overigens heeft deze ingang niets groots of prachtigs. Het is een gewone grot, juist groot genoeg om een lage wagen in te doen rijden. Wij staken onze twee flambouwen aan en wandelden verder. Het zicht in de berg blijft, als men wat gewend is om bij het fakkellicht goed te zien, bijna overal hetzelfde. Het is een steengroeve van op zijn meest 18 of 20 voet hoog en 10 of 12 breed (dit slechts op de gis, want ik vergat het te meten). De gangen zijn uitgehouwen in een zachte lichtgele bijna witte steen, die, zoals bekend is, tot het bouwen van huizen met vierkante stukken van omstreeks een voet breed en hoog en anderhalf lang wordt uitgehouwen. Minder bekend is het misschien aan sommigen, dat men bij het uithouwen een streep in de steen zet om te kunnen zien, welke kant in de groeve aan de lucht was blootgesteld. Wanneer de steen naderhand in de lucht hard geworden is (want in de berg kan men er met de hand het stof afwrijven) moet men bij het bouwen dezelfde kant weer

naar de lucht keren, anders loopt het gebouw gevaar door lengte van tijd te verteren en ineen te storten. Bij het uithouwen laat men altijd zeer brede pilaren (van wel 12 of 15 voet in het vierkant) staan, om de berg te stutten en daarmee bekomt men duurzame gangen en dwarsgangen, die echter niet altijd rechtuit lopen. Het graven wordt dikwijls gestuit door het vinden van gedeelten met vuursteen, die onnuttig en hard is, en waar men dus de arbeid staakt om deze elders voort te zetten.¹⁴

De groeven hebben tegenwoordig een lengte van 4 uren gaans en een breedte van 2 uren. Men kan dus tot bij Luik onder de aarde doorgaan. Een klein uur van de ingang begint de zogenaamde oude berg, die reeds eeuwen eerder, hoger en netter dan het overige, is uitgegraven. Wij zijn ook daar even in geweest, maar meestal in de nieuwe berg gebleven.

De gids wees ons de oudste namen aan, die hij in de oude berg gevonden had, te weten: Frans Brix Maté 1030, Batebosch 1223, en Peter Nabbe 1403. Verder wees hij ons onleesbaar schrift aan, dat een zeker voorkomen van Griekse letters had. Andere namen of inscripties waren Hebreeuws. Had ik meer tijd gehad of alleen geweest, dan zou ik deze gelegenheid niet verzuimd hebben om een en ander over te schrijven. Maar dit zal hoop ik wel reeds door een andere oudheidkundige gedaan zijn, waar ik het bij gelegenheid beter en nauwkeuriger vernemen kan.

Napoleon had zich ongerust gemaakt, vertelde onze gids, over het gebruik dat door vijanden of oproerlingen van deze uitgestrekte onderaardse ruimte gemaakt kon worden. Hij liet dus door de oude Courtsen de gangen tellen en men vond, dat er 100.016 waren. Vervolgens ging hij zelf met meer dan 30 flambouwen en een geleide generaals en garden in de berg en schreef zijn naam op een van de pilaren, zoals duizenden, ja honderdduizenden voor en na hem gedaan hebben. Een Pruisisch officier had daarna de laagheid gehad die grote naam uit te houwen, maar zijn naam was niet meer bekend. Een naam, die reeds eeuwen vergeten zal zijn, als Napoleon nog als krijgsheld en staatsman in alle monden leeft. Een Saks had de naam van deze Pruis uitgevlakt en die van Napoleon met grote letters er overheen geschreven.¹⁵

Naderhand hadden enige Engelsen de naam van de befaamde Italiaan Bergami willen 'uitkratsen' (zoals Courtsen zich uitdrukte). Maar onze gids, uit spijt over hetgeen zijn vader gebeurd was, dreigde hen met de waarlijk originele straf om zijn fakkel te doven en hen met het ketsen van zijn vuursteen, waarmee hij zelf genoegzaam de weg kon vinden, te

verlaten. Hij verzekerde, dat hij stellig voorgenomen had iedereen, die zoiets deed, op zulke wijze te straffen, en ik verzeker u, niet licht zal iemand het na deze bedreiging wagen.¹⁶

Wij lazen vele namen van bekenden, ook van vorsten en voorname personen, zoals de familie Salm Salm, enige Saksische prinsen, enz. Jammer dat de koning zijn handtekening er niet bij had gezet, toen hij er met onze gids inging.¹⁷

Wij schreven onze namen op

Mosasaurus (gevonden in 1778)

Wij schreven ook met het stukje rood krijt, dat de gids daartoe altijd bij zich droeg, onze namen op, en de gids nam zich voor om ze ons en onze bekenden nog over enige jaren te wijzen, zoals hij meermalen aan anderen gedaan had. De gids bracht ons nog naar een plaats waar wij tegen het eind van een lange gang duidelijk een echo hoorden, een vreemd geluid in deze onderaardse gewelven. Vervolgens liet hij ons een aanzien genieten, dat wel de moeite waard was om door een bekwame schilder te worden nagebootst. Terwijl hij onze flambouw achter een pilaar verborg, ging hij met de zijne langs een andere weg en liet ons bijna in het duister staan. Na enkele ogenblikken zagen wij een goed eind (zeven pilaren) verder het flikkeren van zijn licht en wat later hemzelf. Hij verrees als uit de grond en scheen veel kleiner dan hij werkelijk was. Het gezicht was werkelijk romanesk. De kleine bleke gedaante stond een tijdje onbeweeglijk en hield de flambouw in de hoogte, waarvan het licht ovaal door de lichtgele gewelven terugkaatste. Het was voor mij als zag ik het origineel van zeker titelvignet van een ridderroman (de naam herinner ik mij niet) waarbij in het donker van een bos eensklaps een dwerg met een fakkel in de hand uit de grond oprees en met een vale, bleke glans het donkergroen verlichtte.

Wij begaven ons vervolgens naar de druipbron, zijnde de overblijfselen van een versteende boom, waarvan het midden afgebroken of uitgevallen is. Uit de top, die in de zoldering versteend is, druipt onophoudelijk het reinste bronwater dat men drinken kan. Wij konden ons haast niet verzadigen aan het heerlijk koele water, dat in een uitgeholde steen werd opgevangen. Napoleon en onze koning hadden beiden het water gedronken, maar niet na eerst de gids te hebben doen voorproeven. Wat waren wij in dit opzicht gelukkiger dan deze vorsten! De onbelangrijkheid van onze personen verzekerde ons voor alle vrees van vergiftiging of sluipmoord.¹⁸

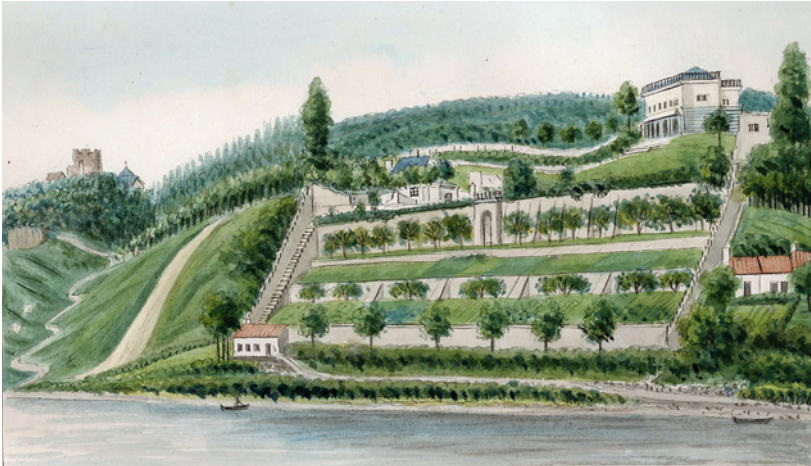
Onder dit alles rookten wij onze pijp, omdat er geen brandbare stoffen in de omtrek waren, en schreven wij onze namen bij de druipbron, waar ieder van mijn lezers die in de Pietersberg een wandeling gaat doen, deze vinden kan. Wij waren hier op 400 voet diepte beneden de oppervlakte van de berg. Een weinig verder wees ons onze gids de plaats, waar men een ongelukkige minnebroeder gevonden had, die in de vorige eeuw hier zijn dood gevonden had. Met een van zijn kloosterbroeders had hij reeds twee jaar lang de gangen van de Pietersberg beoefend. Zij maakten daartoe aan de ingang een touw vast en keerden daarlangs terug. Maar uiteindelijk, toen zij zich weer erin waagden, brak hun touw door het schaven langs een scherpe hoeksteen af, en was hun lot beslist. Men vond hen een uur gaans van elkander verwijderd. Zij hadden verschillende wegen tot hun redding ingeslagen, maar geen van beiden was het gelukt de uitgang te vinden. De plaats waar deze minnebroeder bezweek, was nauwelijks 10 minuten gaans van het daglicht verwijderd.¹⁹

Verder zagen wij hier en daar diepten die tot magazijnen van de uitgehouwen stenen gebruikt werden. Onze gids leerde ons nog een eenvoudig middel om onze flambouwen tegen uitdoven te bewaren. Dat is: men stoot van tijd tot tijd het vooreinde wat los. Maar doet men dit op de Pieterssteen, die zacht en zandig is, dan staat men weldra in het donker. Alleen de vuursteen, die men overal vindt, is daar geschikt voor.

Zo kwamen wij 1½ uur nadat wij er in gingen aan het daglicht. Wij blusten onze fakkel uit en even leek het of de maan helder door de opening scheen. Pas toen wij nog een of twee hoeken waren omgegaan, bespeurden wij het zonlicht, dat onze ogen in het eerst nauwelijks konden verdragen. Wij bevonden ons op een andere plaats dan waar wij waren ingegaan.

Voor ons zagen wij op een hoogte de ruïne van kasteel **Lichtenberg**, en daaronder de latere overblijfselen van het klooster **Slavante**. Wij

bekloppen de eerste, die echter op zichzelf niet veel bijzonders opleverde. Onze moeite werd echter rijkelijk beloond door een overheerlijk gezicht op de Maas en haar omstreken. Wij zagen de rivier in de diepte onder onze voeten stromen en de kolenschepen en andere vaartuigen schenen ons slechts ranke bootjes toe.^{20,21,22}

Ruïne Lichtenberg en klooster Slavante, Ph. van Gulpen (c.1845)

Hier trof ons voor het eerst het zicht op de sterke trekpaarden, die niet over een effen jaagpad, maar dwars door het water heen hun zware last trekken. Zeker verdienen deze beesten het om bij het terugkeren, als de stroom hun werk overneemt, bij de passagiers (op de boot) plaats te vinden.

Een herberg dichtbij de Maas verkwikte ons met lekkere Franse brandewijn, terwijl wij onze gids zijn acht franken toetelden. Evenwel geleidde hij ons nog langs de Maas in de stad terug, waar wij en passant De Boompjes zagen, een beste wandelplek, vooral als er vele Maastrichtse dames in rondkuieren.²³

De gids bood ons bij zijn huis nog enige versteende schelpen en andere versteningen te koop aan. Hij besteedde de winter om deze te zoeken en leerde dan een van de oudsten van zijn acht kinderen de geheimen van zijn onderaardse kostwinning. Hij vertelde ons nog, dat hij in de Franse Tijd enige kooplieden te paard en met geld en goederen door de berg heen tot bij Luik gebracht had, maar dat het hem overigens zelden gebeurde met vreemdelingen ver de oude berg in te gaan.

Voldaan over onze wandeling keerden wij in ons logement terug, hongerig door de koude berglucht, en deden ons te goed aan de maaltijd. Zelfs verhinderde ons het vreemde aanzien van de langwerpige roodachtige aardappelen niet er onze portie van te nuttigen.

Hongerig door de koude berglucht

Ons plan was nu bepaald. Eerst waren wij van voornemen geweest ons van Maastricht naar Luik te begeven en onze twee valiesjes op onze rug te laten meewandelen. Maar het is een wijs mens, die zich betert. Wij besloten eerst nog Aken en Spa te bezoeken en hiervoor desnoods Dinant op te offeren. Wij hadden naderhand veel voldoening van deze uitstap, want het was het schoonste gedeelte van onze wandeling. Aangaande onze valiezen bedachten wij wijselijk, dat als borst en rug bekneld zitten, zelfs de schoonste natuur dikwijls meer lust tot zitten dan tot lopen geeft, en aangezien de vrachten in de zuidelijke provincies veel goedkoper zijn dan bij ons, bespaarden enige franken ons deze moeilijke kruiersarbeid.

Wij wandelden dus des namiddags voor vijf uur de poorten en wallen van Maastricht uit en na nog bijna een uur rondom deze rondgezworven en van de Pietersberg, misschien wel voor altijd, afscheid genomen te hebben, passeerden wij de Maasbrug, waar men een heerlijk Maasgezicht heeft, noordelijk op een klein eilandje en zuidelijk op een heerlijke bergtop aan de oever. Uiteindelijk verlieten wij omstreeks half zes de poorten van Wyck.²⁴

Maastricht

*Pater Vinckertoren met Helpoort
op de achtergrond*

Ansichtkaart (jaren 1930)

Foto SteekSpel (juli 2022)

Onze vrienden onder de Helpoort

Maquette van Maastricht (c.1748) vanuit het noordoosten gezien met A = St. Antoniuseiland, B = Onder de Boompjes, F = Fort St. Pieter, en L = Logement l'Aigle Noir

Maastricht – Valkenburg

Het was een schone avond, de lucht evenwel hier en daar beneveld. De weg liep tegen een berg op en wij bespaarden het omzien, tot wij de top hiervan bereikt hadden.

Wij beschouwden de vlakke onder ons en zagen de gehele stad Maastricht, met de weg waarlangs wij langzamerhand waren opgeklimmen en waarop enkele rijtuigen en voetgangers zich vertoonden. Het is een aangenaam gezicht als men aan het klimmen van anderen ziet, hoe men zelf geklimmen heeft en ondertussen uitrust van zijn arbeid.

Aan de linkerzijde liep in de verte door rijke bouwlanden de nieuwe straatweg naar Aken, waarboven wij de minder lijnrechte en schone oude weg verkozen hadden. Rechtsaf zagen wij nabij de gezichtseinder de grenzeloze moeraslanden, die aan de noordzijde van Maastricht zich uitstrekken. Het overige deel van het land was aan alle kanten meer heuvel- dan bergachtig en werd doorkruist met wegen en hier en daar met woningen en dorpen afgewisseld. De stralen van de avondzon verlichtten en kleurden het toneel.

Wij vervolgden onze weg, die ons door rijk beplante bergen voerde en meer en meer de berg in dan uitgegraven werd. Toen wij Valkenburg naderden gingen wij over een voetpad, dat naast de grote weg, maar wel 50 voet hoger liep en werden uiteindelijk verrast door het gezicht op het stadje. Dit gezicht gaat mijn, ja alle beschrijving te boven. Wie dit gezicht en dat van de omstreken van Chaudfontaine zag, kan zich een algemeen denkbeeld maken van alle schone natuurtonelen van de provincies Limburg en Luik. Ons standpunt was op een roodachtige steenheuvel omstreeks vijf minuten gaans van de plaats verwijderd en van boven met gras begroeid waarop een kudde graasde, ongevoelig voor de natuur, die haar omgaf. Wij voelden ons gelukkig om het hoofd omhoog te kunnen slaan om de natuur rondom ons, afgewisseld door de voortbrengselen van menselijke kunst en vlijt, te bewonderen. Onder ons kronkelde zich schilderachtig de holle weg, waarop enige forse Luikse karren zich lieten zien. Voor ons lag het stadje met zijn lichtblauwe daken en verhief vrolijk de toren uit het groen waarin het hier en daar verscholen was. Rechts toonde zich trots een aloude ruïne, sinds drie eeuwen door geen sterveling bewoond, en zag statig neer op de omliggende velden. Rondom werd het toneel aangevuld met een rijke oogst. Vierkante stukken koren, haver of ander gewas, vormden een bont tapijt, dat de bergen bedekte en de maaiers uitnodigde tot het inzamelen van rijke wintervoorraad. Nee,

voor zulke gezichten staat Holland ver achter. De steden aldaar mogen u rijkdom en weelde aanbieden, zulk een natuur gaat alle rijkdom en weelde te boven! Verstomd over het Goddelijk uitzicht daalden wij neer en beklagden hen, die in een rijtuig over de lage, holle weg getrokken werden, misschien dommelend onder het eentonig schudden, en toch naderhand durven te zeggen: –ik ben ook in Valkenburg geweest–.

Valkenburg

Wij kwamen nog juist voor de regen in Valkenburg aan en passeerden eerst nog een groeve, waaruit men dezelfde steen als in Maastricht uit de Pietersberg haalt, die hier en verderop voor de eenvoudigste huizen gebruikt wordt.

Het stadje vonden wij versierd met kransen en erebogen en we vernamen, dat het hier juist kermis was. Evenwel niet een jaarmarkt, zoals bij ons, maar een half burgerfeest, dat algemeen, voor een deel met zingen en dansen, gevierd wordt. Jammer dat wij geen tijd hadden, het bal, dat deze avond laat in de open lucht gegeven werd, bij te wonen. Te meer aangezien wij hoorden, dat de ganse bevolking zich onderling vermaakte, zonder bijna enig onderscheid van standen in aanmerking te nemen. Enige dagen tevoren hadden de kermisshutters (voor welke waardigheid zij een eigen uitmonstering dragen) een gevecht tussen Turken en Grieken vertoond en elkander straat in- en straat uitgejaagd, naar de verhalen van de burgers zo mooi als maar kon.

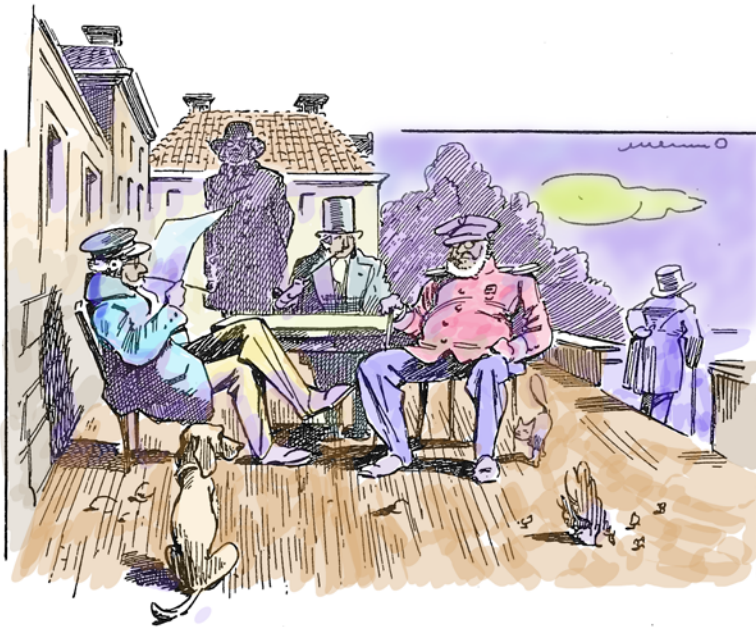
Pentekening van de Berkelpoort (1928)

Berkelpoort (situatie in 1922)

Na de grootste druppels te hebben laten voorbijgaan, beklommen wij de ruïne van het oude kasteel Valkenburg, en omdat wij de goede weg niet wisten, klauterden wij tegen een steile kant van de berg op, de steilste klim, die ik op dit reisje gedaan heb. Onlangs nog was een dame omlaag getuimeld, en half flauw beneden gekomen. Wij waren echter gelukkiger en niet bevreesd, hoewel het afklimmen moeilijker dan het opklimmen was. Jammer dat wij bovenop niet veel meer konden zien dan de ruïne zelf. Het overige ruime gezicht was te veel door de avondlucht beneveld.

Er wonen in Valkenburg verschillende gepensioneerde officieren en andere renteniers, die hier hun stille rustplaats genomen hebben. Wij spraken enige van deze heren, die zeer vriendelijk en uitermate voldaan over de contreien waren. De wandelingen staan hier aan alle kanten open, en ik ben overtuigd, dat ook hier, zonder enig mineraalwater, mits dagelijks wandelende, menige zieke of hypochondrist volkomen zou herstellen.

Gepensioneerde officieren in Valkenburg

Na een eenvoudig en goed soupertje begaven wij ons ter ruste, om de volgende morgen vroeg onze reis te vervolgen. Jammer dat wij tijd noch geld hadden om in dat bekoorlijk oord enige weken te vertoeven.

Kasteel Genhoves, Oud-Valkenburg ²⁵

Pentekening (1928)

Foto SteekSpel (juli 2022)

10 juli 1828: Valkenburg – Aken

Donderdagmorgen om half zes begonnen wij onze wandeling naar Aken. De weg liep door rijk bouwland. Hier en daar zagen wij weiland, slechts zoveel als de inwoners voor hun melk en boter behoeften. Het land loopt hier overal als golvend op en af. De landstreek bestaat dus niet uit hoge bergen, maar én de weg én de landerijen, die wij zagen, rezen of daalden met een zachte helling. Ongeveer zoals de streken tussen Namen en Genappe, behalve dat hier rijkere en meer verschillende gezichten te zien zijn. Zulk een uitzicht heeft veel voor, boven de Zeeuwse gezichten, die ook een overvloedige oogst aanbieden, maar minder elegant, als ik mij zo uitdrukken mag, over de aarde uitgespreid. Bochtige en kromme lijnen en vlakken, die bovendien het uitzicht nog verruimen, vermeerderen altijd de aangename indruk, die de natuur op onze ogen maakt. Evenals een Engelse tuin meer grootheid en verscheidenheid aanbiedt, dan onze ouderwetse geschoren palmhagen.

Wij verloren slechts langzamerhand het bekoorlijke Valkenburg en de ruïne van het oude kasteel, waarnaar het genoemd wordt, uit het oog, en verwisselden daarna bij het overgaan van iedere berg- of heuveltop het gezicht, dat wij genoten, met nieuwe vruchtbare en uitgestrekte velden.

Na Valkenburg loopt de weg nog door verscheidene dorpen, waarvan wij de namen niet optekenden, omdat zij ons niets belangrijks aanboden. In een van deze gebruikten wij ons eenvoudig ontbijt van melk, brood en boter; en ons behaagde de eenvoudige eerlijkheid van de waardin, die ons, voor een broodje dat wij overlieten, twee cent van de geringe rekening korten wilde.

De huizen zijn hier meest ruw van voorkomen en tekenen geen rijkdom, ofschoon wij ook geen sporen van eigenlijk gebrek bespeurden. De meeste zijn gebouwd van Pieterssteen en geven een vrij goed en vrolijk oog. Andere, als ook de schuren, bestaan uit houten stijlen, waarvan de tussenruimten met klei en koemest zijn aangevuld. Men zal hier geen rijke en nette Hollandse en Zeeuwse boerderijen vinden. Tevergeefs zou men die in deze provincies zoeken.

Na drie en een half uur gewandeld te hebben kwamen wij aan de grenzen van ons koninkrijk. De weg werd hier enigszins vlakker en liep vervolgens langzaam op tot dicht bij de grenspaal, zodat wij daar nog gelegenheid hadden onze ogen te laten weiden over de uitgestrekte en schone velden, die aan deze zijde ons vaderland eindigen.

Het was toch een vreemd denkbeeld voor ons, ofschoon het slechts voor een dag was, voor het eerst de grenzen van ons vaderland te overschrijden. Ik voelde mij gelukkig aan deze zijde van die grens te wonen, waar vergeleken met andere landen, zoveel vrijheid en welvaart woont. Wij waagden dit uitstapje zonder pas en zoals wij naderhand hoorden, droegen wij ook meer tabak bij ons dan hier geoorloofd was. Naar het een en ander heeft ons evenwel deze en ook de volgende dag niemand gevraagd.

De grensmaal zelf is tamelijk verschoten, zodat men een goed gezicht moet hebben, om er de kleuren van de twee volken op te zien. De volgende dag zijn wij eentje voorbij gelopen, zonder hem te zien.

Even hierna daalden wij in de eerste Pruisische vlakke neer. Tijdens deze afdaling heeft men een dergelijk gezicht als aan de andere zijde, behalve dat de gezichtseinder aan de oost- en zuidoostzijde door donkere blauwende bergen wordt uitgemaakt. Zij schenen minder vruchtbaar, hier en daar met bomen en struiken beplant en veel hoger dan die, welke wij nu betraden.

Horbach was het eerste Pruisische dorp waar wij aankwamen. Men spreekt hier natuurlijk Duits, terwijl wij een uur tevoren nog Hollands, tenminste half-Hollands hoorden, want over het geheel zweemt voorbij Valkenburg en zelfs voorbij Maastricht, de taal reeds naar het Duits. Wij vonden hier de opmerking wederom bewaarheid, die dikwijls gemaakt is, dat aanverwante talen elkaar eerder bederven of ineensmelten dan die een verschillende oorsprong hebben. De volgende dag vonden wij de overgang van Duits naar Luikerwaals en Frans namelijk veel sneller en verrassender dan die hier van Hollands tot Duits.

Wij wandelden verder door Gerning en Richterich naar Aken zonder veel nieuws te ontmoeten.²⁶

Aken

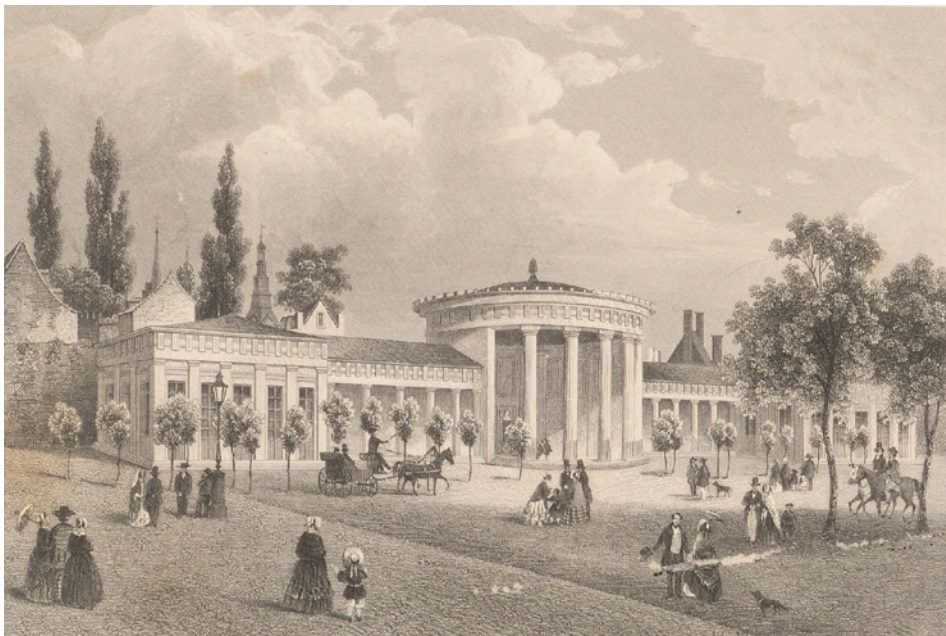
Aken zelf bemerkt men aan deze zijde niet voordat men er vlak voor staat. Dan daalt men opeens, door een oude, niet onderhouden poort over gruwelijk ongelijke straatstenen in de stad. Wij hadden vanaf de grens weer 1½ uur gelopen en verlangden wat te zitten en een en ander te nuttigen. Na enig delibereeren namen wij niet in een groot hotel, maar in de nederige Drie Zwaantjes onze intrek. En aangezien de waardin een zindelijke en geschikte vrouw was, besloten wij hier te eten als het nodig was en te overnachten.

Na het middagdutje (vanwege ons vroeg opstaan) bezichtigden wij de stad, maar hadden helaas het overige van die dag onophoudelijk regen, hetgeen ons vooral daarom speet, omdat daardoor de beste wandelingen zowel in als buiten de stad zonder wandelaars waren. Eerst bezagen wij even het stadhuis, dat een prachtig voorkomen had, en begaven ons toen naar de kerk, door Karel de Grote gesticht. De koster vertelde ons, dat alleen het middengedeelte van de kerk nog over was van het gebouw dat Karel in 814 opgericht had. Het maakte één geheel uit en was koepelvormig in gotische stijl gebouwd. Echt oorspronkelijk was alleen het priesterkoor, want het overige deel was in het jaar 1656 afgebrand. Op de galerij vonden wij in een houten kastje de witte stenen stoel met stenen trappen, waarop Karel de Grote gebalsemd was neergezet. In 1166 is zijn lijk afzonderlijk begraven en deze stoel op de galerij van de kerk gezet, waarna 36 keizers hierop gekroond waren. Bij die gelegenheid werd telkens een trap tot beneden in de kerk opgezet, zodat de patiënt vrij wat trappen te klimmen had. Op dezelfde galerij zagen wij, behalve verscheidene andere kostbare schilderijen, de 'Aanbidding der herders' van Rubens. Deze had echter door het vervoer naar Parijs en het niet onderhouden aldaar veel geleden. Vooral trof ons de 'Begravenis van Christus', door Van Dyck. De uitdrukking in het gezicht van Maria was in dit tafereel uitzonderlijk schoon. Naar mijn smaak heb ik nergens zulk een heerlijk schilderij gezien. Het was voor de Fransen verborgen gehouden en dus ongedeed.²⁷

Verder zagen wij niets van bijzonder belang onder de stadsgebouwen behalve de algemene drinkbron of redoute, een fraai gebouwde galerij, waarvan het midden koepelvormig gebouwd is. Men gaat daar enige trappen af om zich het mineraalwater in te schenken, dat hier voor ieder verkrijgbaar is. Wij lieten ons door onze kleine begeleider ieder een glas halen, want de naam mineraalwater heeft voor een Hollander, die aan Fachner en Seltzer gewend is, altijd een smakelijk denkbeeld. Maar vreemdeling! Neem uw eerste slok hier niet te groot! Het lauwe water, dat in smaak en reuk iets van half verse eieren heeft, zou u niet bijzonder bevallen. Ofschoon wij de volgende dag ondervonden dat het tweede glas beter dan het eerste en het derde beter dan het tweede smaakt.²⁸

Aan het einde van de galerij is de redoute, evenals aan het andere einde. Het is een bad-koffiehuys, waar, tegen Hollandse gewoonte in, ook vrouwen komen en meisjes bedienen. Schöne Julia (zo noemde men haar, en terecht!) stond voor een spiegel in een rood buffet, door bloemen, gebak en likeuren omgeven. Overigens is deze redoute kleiner dan die in Spa, maar men heeft er bij beter weer een aardig gezicht op de promenade, die voor de galerij loopt en uit enige alleeën bestaat.²⁹

Elisenbrunnen, met aan beide uiteinden een redoute

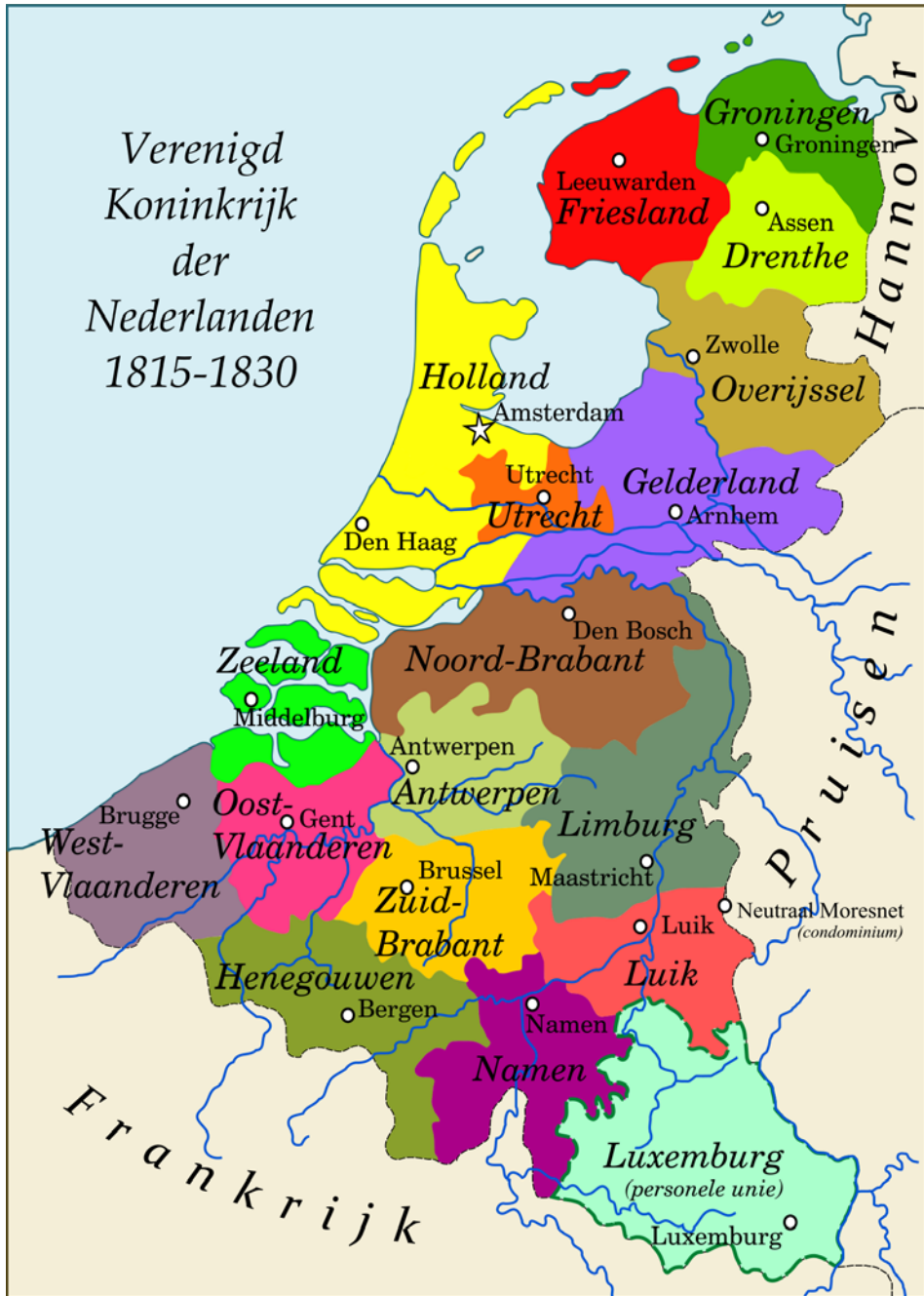
Aangezien het weer aanhoudend ongunstig bleef en wij een voorstelling van 'Die weisse Frau' geannonceerd zagen, en bovendien de prijzen van de plaatsen zeer goedkoop waren vergeleken met ons toneel, begaven wij ons derwaarts. Het gebouw is briljant groot, met meer smaak gebouwd en naar ik meen ook groter dan de schouwburg in Brussel. De loges lopen zoals in een amfiteater omhoog, hetgeen een ruimer en eleganter gezicht geeft dan wanneer zij, zoals in Brussel en elders, gelijk de hokken in het beestenspel van Van Aken, boven op elkaar gebouwd zijn. De uitvoering beviel ons, evenals het gebouw, bijzonder. Vooral voor één chanteuse werd om haar zang en mimiek terecht sterk geapplaudisseerd. Ware het weer ons gunstiger geweest, dan zouden wij nog deze middag Aken verlaten hebben, maar dan hadden wij ook de aanblik van de briljante schouwburg moeten missen.^{30,31}

Wel voldaan over dit oponthoud begaven wij ons des avonds naar onze Pontstrasse, waar het beste vaatje bier voor ons werd aangesproken. Onze waardin was zeer gedienschtig en zeer goedkoop. Twee zaken, die een reiziger gans wel van pas komen.³²

Zaken die gans wel van pas komen

Het koninkrijk der Nederlanden in 1828

Vaar- en wandelroute tijdens de eerste vier dagen

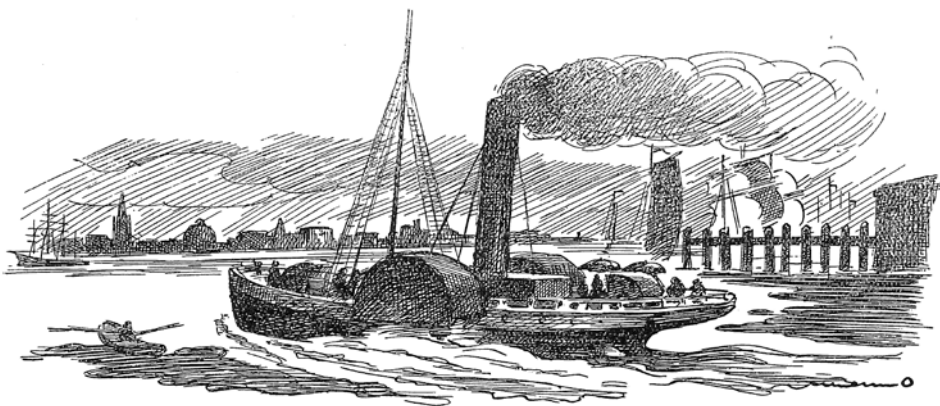
Nawoord

Dit waren de eerste vier dagen van hun trip, waarbij de jongens door het Limburgse land trokken. Wellicht vond u het leuk om te zien hoe ze juist dit deel van hun reis beleefden en waardeerden. En hoewel inmiddels veel is veranderd... een rondleiding door de St. Pietersberg kunt u nog steeds zelf ervaren!

Na Aken trokken ze door de woeste schoonheid van de Ardennen en de stedelijke drukte van Brussel via Antwerpen weer naar huis. Uiteindelijk kwamen ze 'gezond en fris en ten uiterste voldaan over dit reisje in Rotterdam terug'. – Zo simpel kan het zijn. En we hebben ook geen andere pretenties dan om het zo te laten zien.

Hoe liep het verder met Kees, Bert en Piet Willem? Allereerst maakten ze rustig hun studie af. Maar de kalmte en voldoening in het noorden staken af bij de onvrede en het verzet in het zuiden. Twee jaar na hun toer brak in de zomer van 1830 de Belgische Revolutie uit.

Juist in die woelige tijd trouwde **Kees van Koetsveld** (23) met Annemie Croes. Twee weken later werd hij dominee in een stil klein dorpje in de Hoekse Waard. Dit beroep was van jongs af aan zijn doel en dus precies de reden waarom hij in Leiden theologie had gestudeerd.

Wij kwamen voldaan in Rotterdam terug

In 1838 kwam hij met zijn gezin in het stadje Schoonhoven terecht. Hier begon hij met het schrijven van verhalen, vooral voor kinderen. Voor volwassenen beschreef hij met humor het leven van een dorpspredikant. Dit boek *Schetsen uit de pastorij te Mastland* (1843) werd een groot succes. Ongeveer zoals *Dagboek van een herdershond* dat in katholieke kringen werd.

Nu had Kees de smaak te pakken en –naast zijn werk als predikant– werd hij een beroemde schrijver. In 1849 verhuisde hij naar Den Haag en verrichtte daar veel sociaal-maatschappelijk werk. In 1878 werd hij (71 jaar) door koning Willem III benoemd tot hofpredikant. Prinses Wilhelmina werd door van Koetsveld gedoopt. Hij overleed in 1893 nog steeds actief als predikant op 86-jarige leeftijd.

Kees van Koetsveld (c.1860)
Rijksmuseum, RP-P-1907-3397

En de twee andere wandelaars? **Bert van Koetsveld** volgde zijn vader op in de wijnhandel. Hij overleefde zijn beide echtgenotes en ook zijn jongere broer Kees. Bert stierf in 1895 (90 jaar oud).

Ten tijde van hun voetreis studeerde **P.W. van Rossem** theologie in Utrecht. Daarna werd hij dominee in Ellecom (bij Arnhem). Op zijn 56 ging hij met emeritaat. Hij stierf in 1889 te Utrecht. De koffie-, thee- en tabakshandel van de familie van Rossem in Rotterdam bleef tot ver in de 20e eeuw een succes. De aandelen kwamen in de jaren 1960 in handen van Douwe Egberts.

Terug naar het reisverhaal, dat Kees op zijn 21e schreef en de rest van zijn leven bewaarde. Tot een publicatie kwam het niet. Een kleinzoon bracht het lang na zijn dood naar de redactie van *De Kampioen*. Zo verscheen het alsnog in 1928 –precies 100 jaar nadat het geschreven was– als een feuilleton in dit blad van de Nederlandse toeristenbond.³³

Nu hebben wij de tekst opnieuw bewerkt en toegelicht. Bovendien heeft Jan van Riet enkele bestaande tekeningen in kleur gebracht, waarvoor hartelijk dank. Tot slot bedanken we Art-is communicatie en Bullseye Print voor hun bijdragen, en Louis Mathijsen voor deze vondst en zijn support.

Noten

- 1 Nu wonen in ditzelfde gebied (de Benelux) 30 miljoen mensen.
- 2 Met de roef van een trekschuit bedoelde men het overdekt passagiersverblijf.
- 3 Met mw. van Meerten werd Anna Barbera van Meerten–Schilperoort (1778–1853) bedoeld, een domineese uit Gouda, die bekend werd door haar maatschappelijk werk en ook reisboeken voor de jeugd schreef. Deze boeken bevatten een leerzame, fictieve briefwisseling tussen de families Wildenstein en Bergman over de landstreken, steden en horeca die ze op hun rondreis bezochten. Zie: *Reis door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg voor jonge lieden*, dat tussen 1822 en 1829 in vijf delen verscheen. Met in deel 2 (1823) een brief over Maastricht en omgeving. Waarschijnlijk hadden onze vrienden haar boeken als gids ter hand genomen.
- 4 Lambiek is een dorstlessend bier van gerst en tarwe dat met name in de streek rondom Brussel wordt gebrouwen. De kenmerkende smaak ontstaat door de spontane gisting en een twee jaar durende rijping op eikenhouten vaten.
- 5 Bomen is het voortduwen van een kleine boot met een lange houten stok in ondiep water.
- 6 Met het klooster buiten Weert werd het Observantenklooster van de franciscanen bedoeld. Zij werden observanten genoemd, omdat ze de regels van hun orde strikt naleefden (vgl. observare [Lat.] = in acht nemen).
- 7 Just for the record: van Koetsveld verwees naar een zonsondergang in het spiegelend water van de Maas ten westen van zijn woonplaats Rotterdam. – Met scharlaken bedoelde men een helrode kleur.
- 8 Van Koetsveld had het over 'gevangenhuys Rekel' (sic), maar zonder twijfel bedoelde hij het kasteel van de familie d'Aspremont–Lynden in Rekem, dat vlak naast de Zuid–Willemsvaart ligt. Vanuit dit kasteel werd in de 17e en 18e eeuw het rijksgraafschap Rekem bestuurd. In de Franse Tijd werd het een militair hospitaal. Toen onze vrienden passeerden was het een gesticht voor de internering van (geesteszieke) landlopers en bedelaars. Nog tot 1967 deed het kasteel dienst als psychiatrische instelling (Rijkskoloniegesticht).
- 9 De Delftse en Leidse schippers waren als het ware costumiers (ingewijden) die goed konden manoeuvreren.
- 10 Maastricht was tot eind 19e eeuw een stad met een garnizoen en uitgebreide vestingwerken.
- 11 Logement l'Aigle Noir (de Zwarte Arend) lag aan de oostkant van de Boschstraat. In 1897 kocht de eigenaar van dit hotel het aan de overkant van de straat gelegen Hotel du Lévrier (de Hasewind). Vanaf dat moment kreeg dat hotel een nieuwe naam: Grand Hotel du Lévrier et de l'Aigle Noir. In 2017 werd het complex door Benoit Wesly gekocht om te worden verbouwd tot Grand Hotel Maastricht. Vanwege diverse problemen werd de bouw vanaf 2020 meermaals stilgelegd.
- 12 In werkelijkheid heette hun gids Courtens. Vele jaren later volgde zijn schoonzoon Francois Eberhard hem op. Aan de deur van diens huis in de St. Pieterstraat kon men lezen: 'Francois Eberhard – Courtens, eerste kenner van de onderaardsche wegen'. Zie 1: Plantenga, P.B., *Nederland, Belgie, de Rijn, Parijs*, 1860, p265. 2: Odekerken, L. (vert.), *Twee uren in de onderaardsche gangen, van den Sint Pieters–berg, bij Maastricht*, (1864), p13,19,27. En 3: Schaik, D.C. van, *De Sint Pietersberg*, 1938, p71.
- 13 Met het Citadel werd Fort St. Pieter bedoeld. In 1702 gebouwd om de stad Maastricht tegen artillerie beschietingen vanaf de St. Pietersberg te beschermen. Wyck ligt op de rechteroever van de

Maas en behoort als vanouds tot de stad Maastricht.

- 14 In 1815 verscheen een eerste reisgids over België met daarin ook een beschrijving van Maastricht en omgeving. Zie Maaskamp, E. (uitg. A'dam), de Mat, P.J. (uitg. Brussel), *Reis door België in het jaar 1814 en 1815*, 1815, p59–66.
- 15 100.016 is een eigenaardig getal, en wekt de indruk dat hun gids zich bij een rondleiding standaard versprak. De zojuist genoemde reisgids over België vermeldde '116.000 wegen of straten'. Zie Maaskamp (1815), p62.
- 16 De Italiaanse baron Bartolomeo Bergami (c.1783–1841) was de vermeende minnaar van Caroline, echtgenote van koning George IV van Engeland (1762–1830). Koning George was bijzonder impopulair en zijn relatie met Caroline was heel slecht. De vermeende affaire gaf hem reden om in 1820 hun huwelijk te ontbinden en om Caroline (1768–1821) haar titels te ontnemen.

*Bartolomeo Bergami (c. 1820),
kamerheer van Caroline*

- 17 Willem I van Oranje–Nassau (1772–1843) was vanaf 1815 koning der Nederlanden.
- 18 De druipbron staat bekend als de zgn. Negendrup in het grottenstelsel van Slavante. Zie Graatsma, B., *Oude prentbriefkaarten: De Sint-Pietersberg XV. De 'grotten' van Slavante*, in:

Natuurhistorisch Maandblad, jrg.77 nr.9, 1988, p161.

- 19 Deze anekdote verwees vrijwel zeker naar de minderbroeders van klooster Slavante, die een groot aandeel hadden in de aanleg van het gangenstelsel dat nabij hun klooster begon. Zie Graatsma (1988, nr.9), p158. En: Graatsma, B., *Oude prentbriefkaarten: De Sint-Pietersberg XVI. Slavante*, in: Natuurhistorisch Maandblad, jrg.77 nr.12, 1988, p205.
- 20 De locaties van ruïne Lichtenberg en klooster Slavante brachten mw. van Meerten –volgens Kees van Koetsveld– in verwarring. Dat klopt. Zie: *Reisje door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groot–herzogdom Luxemburg voor kinderen* d1, 1826, p153. Deel 2 verscheen in 1827. Beide delen waren een verkorte weergave van de vijfdelige *Reis ... voor jonge lieden* (zie noot 3).
- 21 (Op) Slavante is een verbastering van Observanten, het klooster van de franciscanen op de St. Pietersberg.
- 22 Vanuit Luik voeren kolenschepen naar Maastricht (waar ze bij het 'Koolbat' aanlegden) en naar Holland.
- 23 Ten zuiden van de huidige St. Servaasburg ligt langs de Maas het Stadspark. In 1828 was dit een park met lindebomen, dat 'Onder de Boompjes' werd genoemd.
- 24 Het eilandje was St. Antoniuseiland, dat in de jaren 1890 deels werd afgegraven. Met de vrijgekomen grond dempte men de riviergeul die ten oosten van het eiland lag. Hier ligt nu het Griendpark. De bergtop is die van de St. Pietersberg.
- 25 Kasteel Genhoes (= Het huis) ligt in het dorpje Oud–Valkenburg net buiten het stadje Valkenburg zelf. De geschiedenis van Genhoes gaat ongeveer 1000 jaar terug. Het stenen huis was ooit het stamkasteel van de heren van Valkenburg. De naam Oud–Valkenburg klopt dus helemaal.
- 26 Van Koetsveld had het over 'Gerning en Rieterich' (sic). Rieterich zal wel

- Richterich zijn; Gerning kunnen we niet thuisbrengen.
- 27 Met beide schilderijen is iets vreemds aan de hand. De 'Aanbidding der herders' van Rubens hing als vanouds in de St. Pauluskerk te Antwerpen. In 1794 werd het door de Fransen geroofd en naar Parijs gebracht. Maar in 1815 reisde een Antwerpse delegatie naar Parijs om het schilderij weer op te eisen en naar dezelfde kerk terug te brengen. Een schilderij getiteld de 'Begrafenis van Christus' door Antoon van Dyck is ons niet bekend. Wel heeft hij meerdere versies van de 'Bewening van Christus' gemaakt, maar geen enkele daarvan kunnen we met Aken associëren.
- 28 Met de heilzame waterbron bedoelde hij de Elisenbrunnen (in 1827 gebouwd). Van Koetsveld noemde ook Fachner en Seltzer als mineraalwater. Deze werden resp. in Fachingen en Niederselters (in kruiken) gebotteld en van daaruit verhandeld. Beide dorpen liggen dieper in Duitsland tussen Koblenz en Frankfurt.
- 29 Het woord redoute kwam in de 18e eeuw in zwang als benaming voor gelegenheden waar de betere kringen elkaar ontmoetten om te drinken, dansen en spelen. – Alleen (als meervoud van allee) zijn brede, door bomen omzoomde wandelpaden.
- 30 De titel 'Die weisse Frau' verwees waarschijnlijk naar de opéra-comique 'La dame blanche' die in dec 1825 in Parijs zijn première had. Het stuk werd internationaal een groot succes en al in 1826 in het Duits vertaald.
- 31 Met het 'beestenspel van Van Aken' verwees van Koetsveld naar een verzameling van gekooide exotische dieren, waarmee Cornelis van Aken (1799-1859) door het land trok. In 1839 verkocht hij zijn dieren aan Artis, dat toen net was opgericht. Zie Smit, P., *De aankoop van de menagerie van Cornelis van Aken door het Amsterdamse genootschap 'Natura Artis Magistra'*, in: Gewina, jrg.19 nr.3, 1996, p133-52.
- 32 Van Koetsveld had het over een vaatje bier in de 'Punchstrasse' (sic). Waarschijnlijk de Pontstrasse, waar nog steeds veel horeca te vinden is.
- 33 Het verscheen zelfs in boekvorm als: *Een voetreis 100 jaar geleden, gedaan en beschreven door wijlen ds. C.E. van Koetsveld*, 1928. Tekst bezorgd door journalist Jan Feith en begeleid door pentekeningen van Menno van Meeteren Brouwer.

Colofon

Zomertoer 1828 werd verzorgd onder redactie van SteekSpel, en Stichting Science & Stories
 info@steekspel.eu
 www.steekspel.eu

ISSN: 2543-2117
 omslag: Art-is communicatie
 binnenwerk: Bullseye Print
 augustus 2022

zomertoer 1828 door Limburgs land

In de zomer van 1828 gaan drie jongemannen uit Rotterdam op reis door Zuid-Nederland. Ze reizen in een tijd zonder massaal toerisme, per boot en te voet. Het plan is een grote lus te maken door het zuidelijk deel van het nog jonge koninkrijk. We selecteerden het Limburgs traject en presenteren het zo, dat het voor u als lezer goed herkenbaar is.

Dit zomers verhaal wordt u aangeboden door SteekSpel. Een digitale versie is gratis te lezen via de website www.steekspel.eu.

Stelt u het lezen van 'Zomertoer 1828' op prijs en draagt u Stichting Kankeronderzoeksfonds Limburg een warm hart toe? Doneer dan vrijwillig een eigen bijdrage via onderstaande QR-code. U kunt uw bijdrage ook overmaken op bankrekening: NL06 INGB 0005043912 o.v.v. steekspel t.n.v. Stichting Kankeronderzoeksfonds Limburg.

ONTWERP: OMSLAG: ART-15 COMMUNICATIE

Een actie voor

 **Kanker
onderzoeksfonds
Limburg**

voor de generaties van nu en morgen

*Sybilweg
1828*